

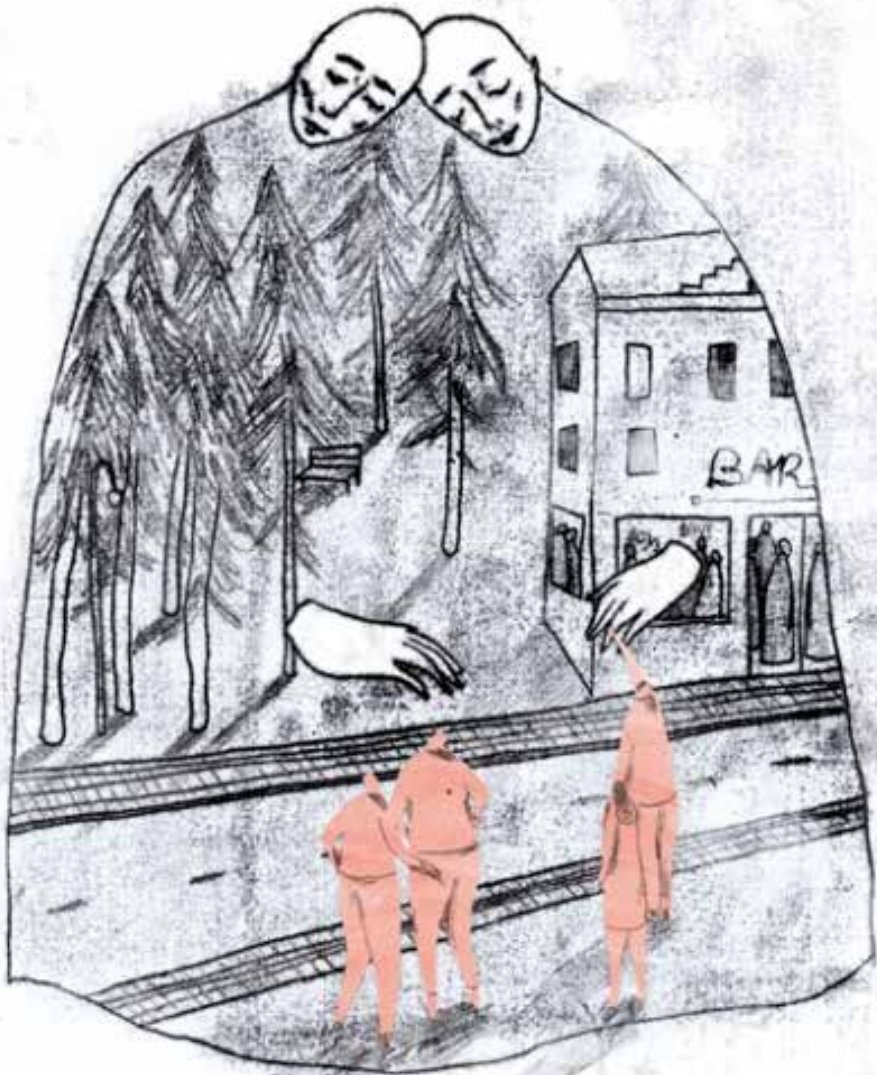
# BIJDRAGE

**Magaly Rodríguez García**, hoofddocent  
geschiedenis, KU Leuven  
**Leon Janssens**, FWO-aspirant, KU Leuven,  
**Marie Hendrix**, communicatiemedewerker,  
Heilig Hart Leuven

## De geschiedenis van 'anderen' anders gedoceerd en geleerd

*'We must reconnect our institutions,  
our discipline, and ourselves to the  
wider society that supports us ...'*<sup>1</sup>

In 2017 werd het vak 'Service-learning: geschiedenis en maatschappelijk engagement' in het geschiedeniscurriculum van de KU Leuven geïntroduceerd. Deze leervorm combineert maatschappelijk engagement (*service*) met leerdoelen (*learning*), en focust op samenwerkingsverbanden tussen studenten, sociale organisaties en kwetsbare groepen. Dit artikel analyseert het ontstaansproces van het vak, de relevantie en de concrete toepassing vanuit het standpunt van de docent (Rodríguez García) en twee alumni (Janssens en Hendrix). De ervaringen van deze alumni met een project mondelinge geschiedenis rond mannelijk en transgender sekswerk in Antwerpen fungeren als casus. Het artikel beargumenteert dat service-learning kan func-



© Yule Hermans voor ZIZOmag.be

tioneren als een laboratorium waarin allerlei historiografische en methodologische debatten concreet worden. Ze biedt de mogelijkheid om bestaande historische analyses in vraag te stellen en confronteert historici met hun troeven en tekortkomingen als humane wetenschappers en geëngageerde burgers. Het vak helpt studenten en docenten bijgevolg om na te denken over de betekenis van geschiedsonderwijs- en onderzoek, binnen en buiten de academische muren.



Boysproject tijdens de Pride in Antwerpen, augustus 2019. Foto: Elsa Schanzer

In 2015-2016 organiseerden KU Leuven-professor Nicolas Standaert en zijn team een reeks lezingen over service-learning, 'een onderwijsvorm waarin dienen, reflecteren en leren centraal staat'.<sup>2</sup> Als pas aangestelde docent durfde ik (Rodríguez García) het verzoek van collega's om die infosessie bij te wonen niet te weigeren. Service-learning was me totaal onbekend; een chique naam voor stage, dacht ik. Schoorvoetend begaf ik me naar die eerste sessie, maar het duurde niet lang, of ik was helemaal verkocht aan dat nieuwe project. Zowel de doelstellingen van service-learning als de concrete voorbeelden van mogelijke toepassingen op verschillende disciplines overtuigden me snel van het nut van die originele pedagogie. Ik zag onmiddellijk allerlei mogelijkheden om mijn expertise rond subalterne geschiedenis om te zetten in ervaringsgericht onderwijs.<sup>3</sup> Na de goedkeuring van een pilootproject en een begeleidingstraject werd in 2017 het vak 'Service-learning: geschiedenis en maatschappelijk engagement' in het geschiede-

niscurriculum geïntroduceerd. Dit artikel vertelt het ontstaansproces van het vak, de relevantie en de concrete toepassing ervan, vanuit het standpunt van de docent en twee alumni (Janssens en Hendrix) uit de eerste generatie service-learningstudenten die rond mannelijke en transgender prostitutie werkten. Om te voorkomen dat de lezer dezelfde fout maakt als ik in 2015, beginnen we met een korte uitleg over wat service-learning precies inhoudt en wat de meerwaarde is voor geschiedenisonderwijs en -onderzoek.

Service-learning combineert maatschappelijk engagement met leerdoelen. Zo gaat ze verder dan klassieke stages, burgerschapseducatie en vrijwilligerswerk omdat ze onlosmakelijk verbonden is aan pedagogie en leren. Ze begint en eindigt in de aula, waar studenten worden aangezet om kritisch te reflecteren over de relatie tussen het leer materiaal en het veldwerk. De koppeling tussen de kernelementen – dienen en leren – gebeurt dus via een gestructureerde en goed begeleide reflectie die vóór, tijdens en na het

veldwerk plaatsvindt. Anders dan bij een stage zijn de service-learningstudent en -docent meer gefocust op samenwerkingsverbanden met sociale organisaties en kwetsbare groepen en minder op de toepassing van aangeleerde competenties op de arbeidsmarkt.<sup>4</sup>

Het was de samenwerking met hulporganisaties voor sekswerkers die me motiveerde om een vak rond service-learning te ontwikkelen. In 2014 werd ik benaderd door Boysproject, een Antwerpse vzw die opkomt voor de belangen van mannelijke en transgender sekswerkers. Ze kwamen met een opmerkelijk voorstel: een lezing voor hun doelgroep. Een les geschiedenis over sekswerk voor sekswerkers dus. *An offer I couldn't refuse*. Die lezing was in alle opzichten uitdagend: meertalig (Engels, Nederlands en Spaans door elkaar), met simultane vertaling (Arabisch, Farsi en Frans) en interactief van begin tot einde. Ik vertelde het verhaal van sekswerkers in het verleden, de sekswerkers van Boysproject vertelden mij hun verhalen. Verhalen van onschatbare waarde, want over mannelijke en transgender prostitutie weten we nog steeds weinig. Na de lezing vroegen meerdere sekswerkers mij hun verhaal neer te schrijven. Ik beseftte op dat moment waarom zoveel sociale wetenschappers vooral focussen op beleid, discours en maatschappelijke visies op prostitutie en veel minder op de sekswerkers zelf: gebrek aan bronnen en moeilijke toegang tot sekswerkers zijn een excuus om bottom-up-analyses van prostitutie te omzeilen. Als we weinig weten over sekswerkers vroeger en nu is het ook omdat onderzoekers liever op veilige afstand blijven. Want de studie van prostitutie waarbij de sekswerker centraal staat, is confronterend. Zeker als de bron geen archiefspook is, maar een levend wezen. Gesprekken met sekswerkers gaan trouwens niet in één richting: velen schrikken er niet voor terug om ook persoonlijke vragen te

stellen en hun verhalen roepen vaak heftige emoties op. Toen ik 's avonds laat de trein terug naar Brussel nam, voelde ik mijn hoofd draaien en zich tegelijkertijd klaarmaken voor een nieuw project. Ik wilde die verhalen schrijven. Maar hoe en vooral, wanneer?

Toen ik een paar maanden later de infosessie over service-learning bijwoonde, dacht ik het antwoord gevonden te hebben. Service-learning leek de ideale kans om het Boysproject te realiseren en om mijn studenten kennis te laten maken met de wereld van prostitutie. Maar mijn oorspronkelijke enthousiasme ging over in ongeruste vragen:

Is service-learning wel iets voor historici? Kan ik studenten en sekswerkers zomaar samenbrengen? En is het wel een goed idee om dat te doen? Ik begon dus te twifelen over de haalbaarheid van zo'n project. Dankzij het begeleidingstraject dat de universiteit aanbood, maakte ik wel kennis met de uitgebreide literatuur over de integratie van service-learning in geschiedenisopleidingen in allerlei landen.<sup>5</sup> Het was dus niet nodig om het warm water opnieuw uit te vinden. Maar daarmee werd mijn andere twijfel niet uit de wereld geholpen: nam ik geen risico als ik studenten naar een organisatie zoals Boysproject stuurde? Zou mannelijke prostitutie niet te complex zijn voor hen? Boysproject zag het nochtans helemaal zitten om masterstudenten te ontvangen. Volgens hen kon mondelinge geschiedenis immers nuttig zijn om een stem te geven aan hun doelgroep. Ondertussen had ik ook contact met Bon, de Brusselse afdeling van het Agentschap Integratie en Inburgering. De activiteiten die studenten daar zouden verrichten, riepen geen ethische vragen op met betrekking tot seksualiteit en de commercialisering daarvan.

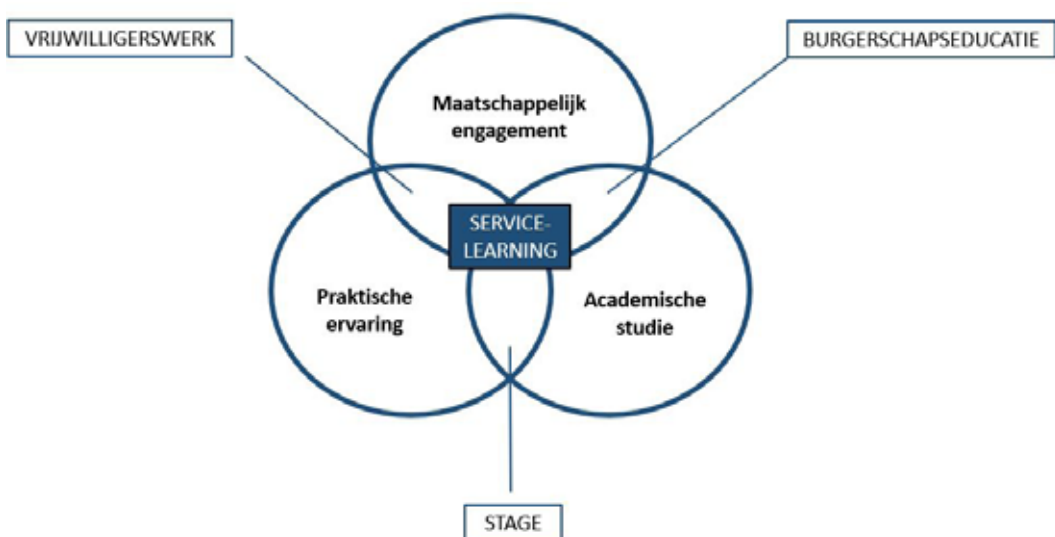
Uiteindelijk ben ik met mijn dilemma te rade gegaan bij twee studenten die mee een

aantal workshops rond service-learning hadden gevolgd. Toen ik hun mijn ideeën voorlegde, trokken ze grote ogen maar reageerden ze uiteindelijk heel enthousiast. De link tussen voorbereidende lessen, veldwerk en reflectie gaf hun de garantie van een nieuwe leerervaring zonder helemaal aan hun lot overgelaten te worden. Ze benadrukten dat studenten zelf moesten kunnen kiezen tussen de betrokken organisaties, net als over het thema. Dat was voor mij ook duidelijk: studenten verplichten om naar Boysproject of Bon te gaan, zou te veel risico's inhouden.

Verder vroegen de twee studenten om de vorm van het eindproduct vrij te mogen kiezen. Een wetenschappelijke paper schrijven konden de meesten al, dus wilden ze vrij zijn om iets originelers te bedenken. Dat vond ik een gewaagd maar interessant voorstel. Dus stemde ik ermee in. Die vrijheid bleek achteraf gezien op pedagogisch vlak een enorme troef te zijn.

Na een maandenlange brainstorming en het nodige masseerwerk van collega's die niet meteen overtuigd waren, kon het vak 'Service-learning: geschiedenis en maatschappelijk engagement' in september 2017 van start gaan als keuzevak in het geschiedenisprogramma van de masteropleiding. Geïnteresseerde studenten moesten en moeten hun engagement schriftelijk en mondeling motiveren. We werken tenslotte rond complexe thema's en met kwetsbare groepen. Het vak is ook van een geheel andere aard dan de gemiddelde geschiedenisstudent gewoon is. Het is geen 'blokvak', maar vergt veel zelfdiscipline, openheid en creativiteit. Studenten moeten afspraken maken met de organisatie, ervoor zorgen dat ze niet te veel tijd – maar ook niet te weinig – in het vak steken en probleemoplossend werken. Eens ze de organisatie en het doelpubliek beter leren kennen, moeten ze goed nadenken over het beste format voor hun eindproduct.

Service-learning ten opzichte van andere vormen van praktijkgericht onderwijs.



Het vak is in het academiejaar 2017-2018 van start gegaan met negen studenten. Daarvan werkten er vier samen met Bon voor het schrijven van een historische gids over Kuregem, een wijk in Anderlecht, en voor de voorbereiding van een modelles geschiedenis voor nieuwkomers. De andere vijf studenten kozen Boysproject. De jaren nadien werden nieuwe partners toegevoegd: Pasop, een vzw die sekswerkers in heel Vlaanderen ondersteunt, en DoucheFlux, een Brusselse vzw die levensnoodzakelijke diensten aan mensen in armoede verstrekt.\* Het waren één voor één bijzondere ervaringen, maar we focussen hier op de samenwerking met Boysproject. Dat is tenslotte de organisatie die me voor het eerst deed beseffen dat niet-historici wel degelijk geïnteresseerd zijn in geschiedenis en het werk dat historici doen.

Op de volgende bladzijden vertellen Leon en Marie hun ervaring. Ze bespreken niet enkel de kennis die zij en ikzelf hebben opgedaan over prostitutie in het heden en het verleden, maar bieden ook een diepe reflectie over de maatschappelijke rol van historici en het soort onderzoeksvragen en -methodes die we al dan niet kunnen hanteren. In de conclusie reflecteren we samen over de bijdrage van service-learning aan de levenslange vorming van historici.

‘Hoe gaat het?’  
Of hoe ‘domme’ vragen betere  
historici van ons maakten

Ons eerste gesprek met een mannelijke sekswerker in Antwerpen begonnen we met een simpele vraag: ‘Hoe gaat het?’ Banaal, dachten we, terwijl we ons als historici juist wilden verdiepen in een complex fenomeen als mannelijk sekswerk. We zouden via monde-

linge geschiedenis proberen inzicht te krijgen in het doen en laten van een groep mannen en transgender personen die je nooit hoort of ziet. Urenlang hadden we dit met onze medestudenten en professor besproken. Op de trein richting Antwerpen waren we koortsachtig op zoek gegaan naar invalshoeken: economisch, politiek, cultureel of sociaal. We waren tenslotte historici, wetenschappers op zoek naar objectieve kennis. Maar we voelden ons studenten die hun huiswerk niet hadden gedaan en die zich halsoverkop in een nieuw en onduidelijk project hadden gestort. De angst sloeg ons om het hart. Hoe zouden we er ooit in slagen om met een wildvreemde te spreken over seks voor geld?

Maar die eerste vraag werkte wonderwel. Het gaf de geïnterviewde immers de kans om het gesprek zelf een wending te geven en zelf te bepalen waar hij of zij juist wel of niet over wilde spreken. De verteller gebruikte de vraag om het interview verschillende richtingen uit te sturen, via heden en toekomst naar het verleden. Dat verleden stond steeds centraal. Wat kan mannelijke en transgender prostitutie vandaag de dag ons vertellen over dit fenomeen in het verleden? Kan ze ons überhaupt iets bijbrengen of is service-learning eerder een alternatieve oefening in de historische methode? Zit de waarde van het vak voornamelijk in de productie van bronnen voor toekomstige historici? Gaat het om een soort van ‘omgekeerde hagiografie’, waarbij niet het leven van de machthebber gedocumenteerd wordt, maar dat van mensen aan de rand van de samenleving? Is het een moderne vorm van kroniekschrijverij, kritische historische wetenschap of een combinatie daarvan? Dat waren de vragen die we doorheen het traject probeerden te beantwoorden.

Een van de meest bepalende ervaringen was de confrontatie met de vele ‘domme’

vragen die we stelden. De chemicus zet een experiment op en weet dat zijn of haar vraag illegitiem zijn als de hele boel ontploft. En wanneer de beton- en metaalconstructie van een brug het begeeft, weet de burgerlijk ingenieur dat zijn of haar wiskundig model heeft gefaald. Maar voor de historicus is zo'n terugkoppeling minder vanzelfsprekend. Bronnen spreken immers niet, historici laten ze spreken. Wel, die situatie verandert compleet wanneer zo'n 'bron' met een drankje voor je zit in een Antwerps café. De inleidende lessen en wetenschappelijke literatuur zorgden gelukkig voor een goede voorbereiding op die ontmoetingen.

Vanaf de jaren 1980 ontwikkelde zich een historiografie van gemarginaliseerde groepen, waaronder sekswerkers. Die historiografie werd in sterke mate beïnvloed door het bredere onderzoeksveld naar vrouwen-geschiedenis, alsook door de opkomende sekswerkersbeweging. De combinatie van beide zorgde ervoor dat de aandacht voornamelijk naar vrouwelijk sekswerk ging.<sup>7</sup> Onterecht, want mannen zijn altijd aanwezig geweest in de seksindustrie.<sup>8</sup> Onderzoek naar de hedendaagse situatie in Nederland toont bijvoorbeeld aan dat het percentage mannen en vrouwen dat minstens één keer seksuele diensten heeft bewezen voor geld of een andere beloning vrijwel gelijk is: circa 3 procent. In de groep 12- tot 25-jarigen is het aantal mannen dat aangeeft ooit geld of een andere beloning te hebben ontvangen voor seksuele diensten zelfs dubbel zo groot als dat van vrouwen.<sup>9</sup> Hoewel de hedendaagse situatie geen betrouwbare indicator is voor het verleden, kan ze wel helpen om inzicht te krijgen in dit anders onzichtbare fenomeen. De geschiedenis van mannelijk sekswerk staat echter in haar kinderschoenen; ook in België is er weinig aandacht voor.<sup>10</sup>

Het overzichtswerk *Male Sex Work and Society* plaatst mannelijk sekswerk in een interdisciplinair kader.<sup>11</sup> Een van de belangrijkste elementen in de moderne geschiedenis van mannelijk sekswerk is het 'dubbele stigma', namelijk dat van sekswerker en dat van homoseksuele man of transgender persoon. Dat speelde bijvoorbeeld ook een rol in de Verenigde Staten van het einde van de 19e eeuw, toen jonge mannen werden opgepakt wanneer ze geld ontvingen voor seks met andere mannen.<sup>12</sup> De literatuur confronteerde ons met twee belangrijke uitgangspunten. Ten eerste toonde ze aan dat mannelijk sekswerk een lange geschiedenis kent en vaker voorkomt dan aanvankelijk gedacht. Ten tweede maakte die lectuur ons gevoelig voor de complexiteit van prostitutie en de enorme diversiteit aan sekswerkers. Die diversiteit staat ook centraal in de werking van Boysproject, de organisatie die ons in contact bracht met mannelijke en transgender sekswerkers.

### Boysproject. Een kennismaking

Boysproject focust op de verbetering van levensomstandigheden van de 'gasten'<sup>13</sup>, zoals de organisatie haar doelgroep noemt. De medewerkers leggen de nadruk op de fysieke en geestelijke gezondheid of het emotionele welzijn en geven advies met betrekking tot juridische of administratieve zaken, huisvesting, onderwijs, vorming en tewerkstelling. Wat ze zeker niet doen, is proberen mensen uit de prostitutie te 'redden'. Ze vertrekken vanuit de concrete en onmiddellijke noden van de gasten en vermijden zo de lastige ethische vraag of commerciële seks al dan niet mag plaatsvinden in een moderne samenleving. Boysproject wil in geen geval prostitutie romantiseren, laat staan promoten, en concen-

treert zich op schadebeperking en respect. De hulpverleners hanteren ook de termen 'sekswerk' en 'sekswerker' maar ze dringen de visie op prostitutie als een vorm van werk niet op aan de gasten.<sup>14</sup> De gasten met wie wij spraken, zagen hun sekswerk vaak als een tijdelijke job, zeker niet als werk dat ze voor de rest van hun leven zouden doen. Sommigen bestempelden het expliciet als werk en als een 'job', anderen noemden zichzelf erg nadrukkelijk 'escort', en nog iemand anders omschreef het als een verslaving.

Omdat de organisatie met een bijzonder kwetsbare groep werkt die niet snel hulpverleners in vertrouwen neemt, is het een utopie te denken dat iedere gast dezelfde hulp vraagt of krijgt. Het doelpubliek is divers in leeftijd, nationaliteit, seksuele geaardheid en gender. In 2016 hielp Boysproject 295 mensen, van wie twee op drie mannen en één op drie trans personen. Allemaal hebben ze seks voor geld met mannen. Elke gast heeft een eigen visie op het leven en op prostitutie, een eigen verleden en eigen dromen. Daarom maakt Boysproject gebruik van 'trage' werkvormen om tot een optimale ondersteuning te komen.

In de eerste plaats doen ze aan *outreach*. Dat houdt in dat medewerkers zelf in het veld gaan om langzaamaan het vertrouwen van hun doelgroep te winnen. Dit kan zowel in persoon als online zijn, waar de drempel lager ligt. Ten tweede bieden ze een *drop in*, een bijeenkomst, aan die plaatsvindt op een vaste dag in de week. Boysproject probeert op deze dagen een informeel huiskamergevoel te creëren, biedt lessen aan, doktersbezoeken en een sfeer van samenhang door bijvoorbeeld samen te koken.

Die dag biedt echt momenten om te netwerken; sekswerkers leren er collega's kennen en kunnen er vrienden uit de sector mee naartoe brengen. Ten slotte is er de mogelijkheid tot

individuele begeleiding waarbij de gasten dieper ingaan op hun specifieke noden en verwachtingen.

Boysproject heeft een buitengewoon open visie op diversiteit. Hun voornaamste doel is om mannelijke en transgender sekswerkers te ondersteunen. Ze begeleiden hun gasten bovendien enkel als die aangeven het nodig te hebben. Toen we dat voor de eerste keer hoorden, leek het ons een voor de hand liggend doel. Het sloot ook aan bij de inleidende lessen van service-learning en de wetenschappelijke literatuur rond sekswerk en interculturele communicatie. Om prostitutie te begrijpen, moesten we bovendien onze ideeën over seksualiteit én (seks)werk naast ons neerleggen.<sup>15</sup> Dat bleek echter niet zo'n eenvoudige opdracht. Net zoals het omzetten van de theorie van mondelinge geschiedenis en interviewtechnieken naar de praktijk.

Een eerste kennismaking met een achttal gasten, in het bijzijn van de hulpverleners en onze professor, moest het pad naar een succesvolle samenwerking voorbereiden. Trouw aan de logica van het vak moest het contact met de doelgroep van Boysproject tot een win-winsituatie leiden: wij zouden de geschiedenis van de sekswerkers optekenen en dus een *service* verlenen aan de organisatie, en de sekswerkers zouden onze kennis over prostitutie en mondelinge geschiedenis versterken (*learning*). Die eerste ontmoeting verliep opmerkelijk vlot. We vergaten vrij snel de lichte schok bij het zien van de grote bakken condooms en de posters met (half-naakte) sekswerkers aan de ingang van de organisatie. De diversiteit van de gasten werd onmiddellijk duidelijk toen we de vergaderzaal van Boysproject binnenstapten. Sommige gasten droegen verfijnde kledij, anderen waren opvallend gekleed of geschminkt; de ene was extravert, luidruchtig en vrij opdrin-





Deze foto symboliseert de confrontatie met onze vooroordelen over mannelijke sekswerkers. De huiselijke sfeer bij een van de gasten deed ons vooral beseffen dat we er voor deze interviews onterecht vanuit waren gegaan dat sekswerkers geen katten of gezellige huizen zouden hebben, en waarom dat zo was. Foto: Marie Hendrix

gerig, terwijl een ander eerder introvert was. Toegegeven, we waren zenuwachtig. Maar de gasten ook, sommigen zelfs een beetje verlegen. Meteen een eyeopener: prostitutie en gêne gaan niet samen, of toch wel?

We waren erop voorbereid dat de mensen die we wilden interviewen ons niet meteen zouden vertrouwen. Als Vlaamse middenklassestudenten aan de universiteit kwamen we toch uit een heel andere wereld. We dachten dat de kans groot zou zijn dat zij wantrouwig stonden ten opzichte van buitenstaanders. Zijn sekswerkers niet 'altijd' wantrouwig?, vroegen we ons op voorhand af. En willen ze wel praten met een bende verwerende studenten? Maar tijdens die eerste ontmoeting ging meteen een ander cliché rond sekswerkers de vuilbak in. Hoewel een aantal gasten erg gereserveerd bleef, waren er anderen die ons vanaf dag één vertrouwden en wél met ons wilden praten. Uiteindelijk

waren vijf gasten bereid tot een interview.<sup>16</sup>

Zo was er bijvoorbeeld Silvie, een 30-jarige trans vrouw die een moeilijke periode achter de rug had. In een niet zo ver verleden was ze dakloos, nu kon ze een appartement huren en was ze beginnen studeren. Een ander verhaal hoorden we van Angelo. Hij was door Vlaamse ouders geadopteerd uit de Filippijnen. Hij stond zeer dicht bij zijn moeder en werd door haar ook een echt familiemens met veel liefde voor zijn naasten. Hij praatte niet graag over zijn werk, maar wel over zijn persoonlijk leven, zowel over de prachtige als over de verschrikkelijke momenten. Dat zijn verloofde hem had gedumpt bij het altaar, wist hij positief te kaderen door de prachtige dochter die hij nu had.

We begrepen ook snel dat als we met respect en een open geest naar onze bronnen toestapten, we ook antwoorden zouden krijgen. De gasten kregen uitleg over het doel van

het vak en over hun rechten als respondenten bij mondelinge geschiedenis. Daarna mochten ze zelf hun gesprekspartner kiezen: gevoelsmatig, de macht van een eerste indruk. Daarmee groeide het vertrouwen verder en vóór we het wisten, waren we al gsm-nummers aan het uitwisselen. We waren klaar voor het veldwerk.

Mondelinge geschiedenis. Jij bent mens, zij zijn mens, praat als mens

Het onderzoek moest gebeuren aan de hand van mondelinge geschiedenis. Die methode stond ons toe om op een heel andere manier met geschiedenis als discipline om te gaan.<sup>17</sup> We werden letterlijk uit ons donkere en stoffige archief getrokken en gedwongen tot een ongebruikelijke interactie met het bronnenmateriaal. Dat bronnenmateriaal leefde. Maar we konden niet zomaar eender welke vraag stellen, het gesprek niet zomaar een richting uitsturen. We konden niet verontwaardigd reageren op choquerende zaken. We moesten luisteren. En luisteren, wat is dat? Hoe gaat dat?

Dé tip uit onze cursus: luister geconcentreerd en ga af en toe terug naar een citaat. Dat maakt de conversatie gemakkelijker. Het leek allemaal zo eenvoudig. De handleiding met de 'tien geboden voor mondelinge geschiedenis' was zodanig helder geformuleerd dat het leek alsof we niet konden falen: zorg ervoor dat je vertrouwen wint, maar houd voldoende afstand; stel open vragen en maar één vraag per keer; houd je taalgebruik eenvoudig en laat waarom-vragen achterwege. We moesten luisteren, niet oordelen. Dat kon niet al te moeilijk zijn, toch? Niets is minder waar. Nog erger: we stelden domme vragen en we maakten domme opmerkingen. Uit die ongelukkige interacties zijn er twee mo-

menten die in ons geheugen gegrift staan. Aan de hand daarvan willen we de volgende bladzijden verder structureren. Want achteraf gezien bleken die ietwat naïeve vragen en opmerkingen toch van pas te komen in onze vorming als historici.

### Vraag 1

*Wij: Hoe gaat het?*

*Sam: [Enthousiast] Het gaat heel goed!*

*Ik heb een sugardaddy!*

*Wij: Oei ...*

De bovenstaande quote komt uit een interview met Sam. Hij leerde in de periode voor het interview een man kennen die hem meenam op reis, hem cadeautjes gaf en hem mee uit eten nam: een *sugardaddy* dus. Dat woord deed bij ons allerlei alarmbellen afgaan. Op dat moment woedde in de media een stevige discussie over een website die jonge studentes probeerde te koppelen aan gegoede (en vooral oudere) mannen. Het zouden vooral de minder bemiddelde of kwetsbare studentes zijn die zich lieten verleiden met makkelijk geld.<sup>18</sup> Hoe Sam blij kon zijn met zo'n *sugardaddy* was voor ons dus een raadsel. Voor Sam betekende dit echter dat hij geen andere klanten moest ontvangen. Hij kon focussen op één persoon die hem niet alleen rust, maar ook financiële zekerheid bood.

Op de treinrit terug naar Leuven dachten we nog wat na over die misplaatste 'oei'. Hoewel het niet ging over bronnen uit een verleden, kan dit voorval toch gelden als een schoolvoorbeeld van presentisme of het interpreteren van bronnen door een eigentijdse bril. Tot op zekere hoogte is dat natuurlijk onvermijdelijk, maar het moet als historicus wel mogelijk zijn om onbevooroordeeld naar het bronnenmateriaal te kijken.<sup>19</sup> De combinatie van origineel bronnenonderzoek, klassieke bronnenkritiek en zelfevaluatie deden deze

theoretische inzichten dieper verankeren dan tot nu toe het geval was geweest.

Sams reactie deed ons ook nadenken over de constructie van gender en commerciële seks in het heden en het verleden. Toen Sam enthousiast over zijn *sugardaddy* vertelde, legden we ons daar vrij snel bij neer. Zijn blijdschap kon zelfs worden geïnterpreteerd als een uiting van *agency*, een doordachte beslissing van een vrij individu. We willen in dit artikel niet ingaan op de vraag of dat al dan niet het geval is. Het fenomeen van *sugardaddy's en -mommy's* is niet nieuw en erg complex.<sup>20</sup> We vroegen ons wel af of die 'acceptatie' er even snel was gekomen als het over een vrouwelijke sekswerker was gegaan. Zouden we haar niet gezien hebben als een slachtoffer, zelfs wanneer ze zelf aangaf dat haar *sugardaddy* voor haar positief was? Illustratief voor de verschillende perceptie op mannelijk en vrouwelijk sekswerk zijn de ondernemende jongens uit de tv-serie 'Callboys' en de mishandelde vrouwen uit 'Matroesjka's', of recenter 'Red Light'.<sup>21</sup> Net zoals het beeld dat de media ophangen, zijn de ideeën van het brede publiek over sekswerkers vaak erg eenzijdig.<sup>22</sup> Die visie doet geweld aan de enorme diversiteit van sekswerkers doorheen de tijd en de ruimte.<sup>23</sup>

Die bevindingen hielpen ons om andere vooroordelen en clichés rond sekswerkers te doorbreken. Hier speelde vooral het contrast tussen sekswerk en huiselijkheid een rol. Op de poster voor onze fototentoonstelling en lezing (ons eindproduct, zie hieronder) gebruikten we dan ook een beeld waarop de kat van een van de gasten te zien is. Die kat illustreert mooi het contrast waarmee we geconfronteerd werden: dat sekswerkers ook katten hadden en droomden van huisje, tuintje, kindje. Dat was niet onbegrijpelijk.<sup>24</sup> Die kat zorgde ervoor dat we heel anders naar

prostitutie gingen kijken. Het deed ons beseffen dat sekswerkers ook een doodgewoon leven leiden. En toch bleven we vragen stellen die de sekswerkers maar half begrepen.

## Vraag 2

*Wij: Wanneer heb je de beslissing genomen?*

*Tom: Beslissing?*

De beslissing om sekswerk te gaan doen, bedoelden we daarmee. Dat vond Tom een ietwat vreemde vraag. Er was immers nooit echt een moment waarop hij bewust 'besloot' om geld te verdienen met seks. Op de terugweg naar Leuven koppelden we dit antwoord opnieuw aan een belangrijk vraagstuk in de sociale wetenschappen: *agency*. In hoeverre bepaalt een persoon zijn eigen leven en in welke mate spelen macrofactoren een rol?<sup>25</sup> En kan een eurocentrisch begrip als *agency* moeiteloos op een fenomeen als prostitutie worden toegepast? Vrij snel beseften we dat clichébeelden zoals het drugsverslaafde slachtoffer of de zelfstandige en zelfzekere sekswerker die goed geld verdient en zijn job zelfs graag doet niet helemaal kloppen. Die aandacht voor de complexe realiteit achter fenomenen zoals mannelijk sekswerk vonden we ook terug in de interdisciplinaire literatuur die onze docent aanreikte.<sup>26</sup>

Actuele debatten rond prostitutie blijven desondanks erg gepolariseerd, ook binnen de academische wereld. Terwijl het ene kamp sekswerk als 'seksuele slavernij' of 'geweld tegen vrouwen' omschrijft, definiëren

Fragment uit het dagboek van Marie, dat haar indrukken over de allereerste kennismaking met de sekswerkers toont.

Volgende pagina: Deze passage uit het dagboek van Marie illustreert hoe we via 'windows of memory' over allerlei thema's konden spreken.

# Boysproject

infomoment Antwerpen

Zeer zangerame sfeer. Ik voel me thuis. Aanvankelijk ben ik erg verlegen, zoals ik dat gewaar ben. De eerste 2 mannen zijn enorm vriendelijk, kennen elkaar al langer. Ze zijn niet wat ik had verwacht, al weet ik niet wat ik echt had verwacht. Alleen maar rond 40. Ze zijn al vrij snel open. Behalve Persoon 1 afwachtend. Lijkt mij een slimme vrouw. Dit is mijn eerste contact met een transgender. Persoon 2 voelt zich goed bij mij, komt in het tweede deel ook langs mij zitten en begint met me te praten. Ik kan nooit alles onthouden. Hij is geschopt, vrienden en ouders hebben weinig weet over wat hij doet. Hij heeft een dochter. Yets over moete met praten met mannen, drugsverleden.

Persoon 3 wil duidelijk anoniem blijven.

Algemeen een goed gevoel. Nieuwsgierig. Ben bang dat ik te graag een vriendschapsband wil opbouwen. Moet afstand houden.

Kleding: sommigen zijn echt heel net gekleed (ke hemd, bloes, gekleurde broek) ook heel gewone kleding, goedkoop - weinig extravagant

deze conversatie verliep ook veel vlotter,  
nostalgische vertellingen, dingen waar hij  
goede herinneringen aan heeft vooral

# vervolg 2

wachten in de koude. Het mooie weer van daarstraks is ondertussen omgekeerd in een grijze dag die wel iets mysterieus heeft op foto. Hij neemt ons mee naar het park waar hij voor de eerste keer sneeuw zag. "En ik was daar zo in aan het happen". Hij toont waar hij mocht spelen en waarom hier waren lichten en dat kon mijn mama mij van bij ons thuis mij zien spelen. Dan toont hij zijn huis en de winkel. We krijgen een rondleiding in de buurt "De schoonheidschad is mijn zus, de kapper waar ik werkte, nog een plaats, de speelbuur bij de KSA (maar ik vond dat uiteindelijk leuker - ook nog leider geweest), en ook stankroeg (da's eigenlijk voor studenten en ik was dat helemaal niet - "Naam café"), de kerk waar ik mijn rozenkrans deed. De plaats waar hij naar de kerk ging (en dan gingen we van daaruit met een lang uit kled naar de kerk) en dan komen we terug bij de metro. Onderweg vertelt hij ook over wat hij verstaat onder een "katholieke opvoeding": de man gaat werken, de vrouw zorgt voor de kinderen. Dat zegt veel, denk ik. Op de weg terug neem ik nog een foto van een manlyke herinnering die liet waarin zijn verloofde hem heeft laten staan en wat leidde tot een zwaar dieptepunt in zijn leven.

anderen het als een vorm van werk, hoe risikant het ook mag zijn.<sup>27</sup> Wat ons ook opviel, is dat historici al sinds de jaren 1970-1980 prostitutie binnen het domein van de arbeidsgeschiedenis plaatsen.<sup>28</sup> Maar hoe percipieerden de gasten van Boysproject hun activiteiten?

Silvie begon in haar jeugd als escort omdat ze het een keer wilde proberen. Vanuit haar ervaringen zag ze prostitutie als een vorm van hulpverlening: mensen zijn eenzaam en commerciële seks biedt in haar ogen een oplossing. Sam zag prostitutie dan weer als een job met ook aangename aspecten. Het leukste? De chauffeur die hem kwam ophalen om te gaan werken en de verwennerij voor zijn klanten. Hij probeerde details te onthouden en hield bij waarvan zijn klanten hielden: zijn outfit, de klant wassen of scheren zoals die dat graag wilde. Tom vertelde dan weer dat hij vooral sekswerk deed uit noodzaak. Voor hem was het geen werk, maar een manier om zichzelf en zijn gezin te onderhouden. Werk was voor hem iets waar men trots op is. Respondenten zoals hij definieerden prostitutie als 'seks in ruil voor geld' in plaats van 'sekswerk', hoewel ze zich niet in een slachtofferrol wentelden. Ze zijn dat misschien wel. Maar zoals het wetenschappelijk onderzoek naar prostitutie ons leerde, zijn de werk- en levensomstandigheden van vele sekswerkers vaak niet zo verschillend van die van andere gemarginaliseerde groepen.<sup>29</sup>

De wetenschappelijke literatuur en de theorie rond mondelinge geschiedenis hielpen ons om een meer genuanceerde visie op prostitutie te krijgen. Daarnaast ontwikkelden we zelf methodes om vat te krijgen op dat complexe fenomeen. De literatuur rond service-learning raadt creativiteit, zelfredzaamheid en een stevige dosis durf trouwens aan om van dienst te kunnen zijn voor de partnerorganisatie en om een optimale leerervaring te creëren.

Geschiedenis van subalterne groepen. Eén methode volstaat niet

Elk van ons had zijn eigen manieren om te reflecteren over de gesprekken met de gasten. Ik (Hendrix) gebruikte bijvoorbeeld een dagboek waarin ik details uit de interviews, reflecties over onze bijzondere ervaring en notities uit het bestaande onderzoek rond prostitutie bijhield. Dat schriftje bleek ontzettend interessant in de evaluatie van service-learning en het staat centraal in de volgende paragrafen. Het dagboek beschrijft trouwens niet enkel onze positieve indrukken, maar ook de elementen waarmee we worstelden doorheen het project. Dit was tenslotte geen vak als een ander en het onderwerp maakte allerlei emoties los.

Misschien iets meer dan bij mijn studiegenoten betekenden de gesprekken met de gasten uit Boysproject een vrij abrupte confrontatie met de buitenwereld én met mezelf. Goede punten haalde ik zonder al te veel problemen, maar ik ben verlegen en nogal emotioneel. Ik leef heel gemakkelijk met anderen mee. Ik twijfelde dus om het vak rond service-learning te volgen en al zeker om me in te zetten voor een organisatie die rond zo'n gevoelig thema werkt. Ik was ronduit bang dat ik de ontmoetingen emotioneel niet verwerkt zou krijgen en dat ik dat op een verkeerde manier zou uitstralen naar de sekswerkers. Na mijn toelating tot het vak ben ik onmiddellijk een schriftje gaan kopen om al mijn gedachten te kunnen noteren. Dat had onze docent ons ook aangeraden: reflecteer, schrijf het van je af. Als ik nu lees wat ik toen geschreven heb, besef ik pas hoe belangrijk dat dagboek voor mij was: alles in een zucht van me afschrijven om te kunnen omgaan met de emoties die me overvielen na de interviews. Intussen bestaat er veel onderzoek naar de rol van emoties in allerlei

domeinen van het menselijke bestaan, maar ook naar de manier waarop emoties de studie van fenomenen als prostitutie beïnvloedt.<sup>30</sup> Ik ben dus blijkbaar niet de enige onderzoeker en historicus voor wie emoties zo belangrijk zijn. Achteraf bleek ook dat onze individuele karakters – de ene was een verlegen type, de andere juist het omgekeerde, vrij extravert – een troef waren om het vertrouwen van sekswerkers te winnen. Zij konden kiezen met wie ze aan de slag zouden gaan voor de interviews.

Mijn schriftje bevat natuurlijk meer dan een loutere beschrijving van de gevoelens die met dit project gepaard gingen. Het dagboek vertelt veel over de interviews zelf en biedt ook details over de fysieke kenmerken van de gasten, hun woordgebruik of opmerkelijke uitspraken. Zo leren we dat Angelo ‘netjes op tijd is, een lichtblauwe skinny jeans, een wit hemd en pull draagt onder een geklede jas’ of dat Henk ‘prostitutie de ene keer een job noemt en de andere keer een verslaving. Ondanks het feit dat hij het op een vrolijke manier zegt, voelt het doorheen het gesprek als iets waar hij aan vastzit.’ Bij het eerste bezoek aan de organisatie wisten we eigenlijk niet goed wie sekswerker en wie hulpverlener was. Toen kwam er meteen een belangrijk besef binnensijpelen: er bestaat niet zoiets als dé prostitué, net zoals er niet zoiets bestaat als dé bakker, dé leerkracht of dé historicus. Die diversiteit kwam vooral tijdens de interviews naar boven. Dit citaat uit het dagboek staat symbool voor de kennis die we met dit project hebben verworven: ‘Deze interviews zijn allesbehalve een gemakkelijke opdracht en ik neem ze mee, al duurt loslaten langer dan ik had verwacht [...] [Deze] drie [mensen] hebben dromen die voorbij prostitutie reiken en ze zien prostitutie niet [noodzakelijk] als een deel van hun toekomst. [...] Mijn ogen zijn

wijd open, ze hebben mijn oogkleppen afgedaan en me verder gebracht dan boeken ooit zullen doen.’<sup>31</sup> Mijn reflecties die zo centraal staan bij service-learning, kwamen dus ook terecht in het dagboek.

Zoals bij elk degelijk onderzoek rezen er steeds meer vragen doorheen het veldwerk. Over verschillen en gelijkenissen tussen sekswerkers, over bepaalde tendensen bij mannelijke en transgender prostitutie, of over hun leven naast het sekswerk. Ook methodologische en meta-vragen over het historische metier schreef ik op: Welke zaken konden, mochten of moesten aan bod komen in het volgende interview? Wat is het verschil tussen archiefmateriaal en een levende bron? Hoe keken we naar onszelf op verschillende momenten van het project, en hoe percipieerden onze respondenten ons? Reflecteren, we moesten het aan de lopende band doen en op een geheel ander niveau dan we gewend waren.

Een van de zaken waarmee we tijdens het project worstelden, was het verloop van de interviews. Tijdens die eerste gesprekken ondervond elk van ons hoe goed we waren in het stellen van die ‘domme’ vragen. Iedere student ging daar op een andere manier mee om. Het was voor ons allemaal duidelijk dat interviews afnemen niet zo eenvoudig is. Bij een groot deel van de interviews namen we het gesprek op, maar dat zorgde soms voor een ietwat ‘officiële’ of schoolse sfeer. De gesprekken tussen de opnames door, bijvoorbeeld van en naar de plekken waar de ‘echte’ interviews zouden worden afgenomen, bleken achteraf ook enorm waardevol. Zo begonnen we bijvoorbeeld met Angelo te praten over zijn stukgelopen relatie toen we ‘toevallig tegen hoge snelheid op een overvolle tram’ voorbij de kerk reden waar het allemaal was misgelopen.





Een foto van de kerk waar Angelo alleen voor het altaar was blijven staan. Het was een gevoelig en persoonlijk verhaal dat we toevallig 'tegenkwamen' toen we, op weg naar de plek waar het interview zou plaatsvinden, voorbij de kerk reden met de tram. Foto: Marie Hendrix



Terwijl we met een van de gasten onderweg waren naar haar 'window of memory', kwamen we voorbij dit gebouw. Haar humeur veranderde toen ze vertelde hoe ze hier ooit had geleefd en hoe ongelukkig en onveilig ze zich hier had gevoeld. Foto: Marie Hendrix

Sommige gesprekken leken heel vlot te lopen, waardoor we te enthousiast werden in het stellen van onze vragen. Dat zorgde dan soms voor een terugslag in de kwaliteit van het interview. Vragen zoals 'hoe zou je jezelf beschrijven?', 'hoe voel je je daarbij?' of 'hoeveel verdien je?' kregen daardoor niet altijd het gewenste antwoord. Zo liep het gesprek met Henk aanvankelijk vast omdat we te snel vragen stelden over 'hoelang hij dit werk al deed' en hoe hij 'contact had met zijn klanten'. Die momenten brachten ons uit evenwicht. We wilden geen indringers zijn in het leven van een onbekende die het zonder onze aanwezigheid al zwaar genoeg heeft. Plan B dan maar. Als iets niet werkt, moet je iets anders proberen. Dat leerden we ook bij de theoretische lessen van service-learning. Daarom zetten we na de eerste reeks interviews 'windows of memory' in, een courante methode bij mondelinge geschiedenis. Foto's of andere materiële sporen van het verleden kunnen de geïnterviewde prikkelen om over vroegere situaties te vertellen. Ze volgen daarmee hun eigen perspectief en doen hun verhaal vanuit hun vroegere 'ik'.<sup>32</sup> We vroegen de gasten ons

mee te nemen naar belangrijke plaatsen uit hun leven. Daarmee wilden we een venster openen naar hun verleden en die herinnering fotograferen.

Fotografie hielp dus om via een indirecte weg en respectvolle manier toegang te krijgen tot een deel van hun levensverhaal. De gasten waren trots dat zij die herinneringen aan de hand van specifieke plaatsen, objecten of zelfs dieren konden vertellen en dat wij er foto's van wilden nemen. Ze kozen in eerste instantie voor een gelukkige herinnering, maar doorheen het parcours kwamen ook de dieptepunten naar boven. De gasten bloeiden open, trots op de dingen die ze ons konden laten zien. Interviews werden gesprekken, menselijk en herkenbaar. Deze mensen doen dingen die wij ook doen en hoewel dat bij nader inzien niet vreemd is, schrokken we er op dat moment toch van. Ze hebben hobby's, gaan op café, gaan misschien nog naar school of houden van koken. Het waren net die gesprekken 'over koetjes en kalfjes' die ons hielpen om mannelijk en transgender sekswerk beter te begrijpen.

Daarmee begon ons eindwerk ook vorm te

krijgen. Zoals reeds vermeld in de inleidende paragrafen, gaf de docent ons de mogelijkheid om de vorm van het eindproduct zelf te bepalen. We kozen voor een fototentoonstelling en een lezing, omdat we onze ervaringen en verworven inzichten wilden delen met medehistorici, familie en vrienden. Een vorm van publieksgeschiedenis dus. En ook omdat we de persoonlijke verhalen van onze gasten wilden vertellen. Wij waren er ons intussen van bewust dat prostitutie om mensen gaat, maar we wilden anderen er ook attent op maken. Zo kregen de bovengenoemde *'windows of memory'* een belangrijke rol in het verdere verloop van het onderzoek.

De rol van service-learning in de (eeuwige) ontwikkeling van historici. Een conclusie

Service-learning fungeert als een laboratorium waarin allerlei historiografische en methodologische debatten plots erg concreet worden. Ze biedt de mogelijkheid om bestaande historische analyses in vraag te stellen en confronteert historici met hun troeven en tekortkomingen als humane wetenschappers en geëngageerde burgers. Het vak helpt studenten en docenten bijgevolg om na te denken over de betekenis van geschiedenisonderwijs- en onderzoek, binnen en buiten de academische muren. De interviews die we moesten afleggen, bleken echter ook een positieve ervaring voor de gasten. Tijdens de gesprekken gaven ze vaak aan dat het hen deugd deed dat iemand hun verhaal wilde opschrijven. Enkelen van hen waren aanwezig op onze lezing en de bijbehorende fototentoonstelling. Ze gaven aan trots te zijn dat ze mee hadden gewerkt aan dit project.

Daarnaast gaf het vak ons een heuse stoomcursus kwalitatief mondeling onderzoek: een vaardigheid die jonge historici, naast carriè-

reopportunities, ook de mogelijkheid geeft om hun kritische houding in te schakelen in het 'echte' leven. Waarom dan een vak als service-learning volgen en niet gewoon mondelinge geschiedenis? Anders dan bij mondelinge geschiedenis vertrekt service-learning vanuit de noden van kwetsbare mensen en laat ze de onderzoeksvraag vloeien uit de samenwerking met die groep. De inbedding in de wetenschappelijke literatuur zorgt ervoor dat het leerproces van de student op gelijke voet staat met de maatschappelijke dienst. De docent wordt bovendien onttroond als enige bron van kennis waardoor er een wederzijds leerproces ontstaat. De zelfstandigheid die service-learning aan studenten gunt, creëert de mogelijkheid om meer te realiseren. Het vak is dus een enorme troef voor (toekomstige) historici en de samenleving, maar is het dat ook voor de geschiedwetenschap?

Service-learning is uitermate geschikt om onderzoek naar subalterne groepen te verrichten. Het is een manier om stemmen te documenteren die anders verloren zouden gaan. Dat brengt nieuwe inzichten die broodnodig zijn als we historische en hedendaagse vraagstukken beter willen begrijpen. Met een kritische houding van docent en studenten en een grote portie moed en enthousiasme geeft dit vak een toegevoegde waarde aan de opleiding geschiedenis en het historisch onderzoek in het algemeen. Service-learning is een pedagogisch project waar niet enkel studenten baat bij hebben; de docent en de partnerorganisaties leren voortdurend bij dankzij de inzichten van de 'anderen'. Het directe contact met de bronnen zorgt ervoor dat toekomstige en doorgewinterde historici aan metareflectie doen: over het thema an sich én over de kern van het historische metier met onderzoeksvraag en -methode. Partnerorganisaties en hun doelpubliek leren op hun beurt dat niet enkel sociologen, antropologen of maatschappelijk werkers iets voor

hen kunnen betekenen. Sociale organisaties die zich dagelijks inzetten om het stigma rond hun doelpubliek uit de wereld te helpen, zien de respectvolle manier waarmee geëngageerde historici omgaan met de complexe levensloop van gemarginaliseerde groepen als een instrument dat hun integratie in de maatschappij kan bevorderen. Zogenaamde ‘anderen’ verdienen een plaats in de geschiedenis. En als historici daar niet voor zorgen, wie dan wel?

- 1 Bill M. DONOVAN, Service-Learning as a Strategy for Advancing the Contemporary University and the Discipline of History. In: Ira HARKAVY & Bill M. DONOVAN (red.), *Connecting Past and Present. Concepts and Models for Service-Learning in History*, Washington DC, American Association for Higher Education, 2000, pp. 11-26.
- 2 Wat is service-learning? In: Service-learning aan de KU Leuven, <https://www.kuleuven.be/onderwijs/sl/servicelearningaankuleuven/servicelearningaankuleuven>. Laatste geraadpleegd op 17/08/2020.
- 3 Subalterne geschiedenis verwijst naar de studie van mensen of fenomenen die zich buiten of aan de marge van hegemonische machtsstructuren, normen en gewoontes bevinden. Zie: Magaly RODRÍGUEZ GARCÍA & Amandine LAURO, Belgian History and the History of Marginality and Subalternity. In: *Journal of Belgian History*, XLVI(2016), pp. 14-39, 25.
- 4 Waarin verschilt service-learning van andere praktijken? In: Service-learning aan [...]; Bill M. DONOVAN, Service-Learning [...], p. 11.
- 5 Emily STRAUS & Dawn M. ECKENRODE, Engaging Past and Present: Service-Learning in the College History Classroom. In: *The History Teacher*, 47(2014)2, pp. 253-266; Mark WILD, Incorporating Service Learning into a General Education History Course: An Analogical Model. In: *The History Teacher*, 48(2015)4, pp. 641-666; Ira HARKAVY & Bill M. DONOVAN (red.), *Connecting Past and Present*. [...] Zie ook voorbeelden van *good practices* wereldwijd: In: Service-Learning buiten de KU Leuven. <https://www.kuleuven.be/onderwijs/sl/wat/servicelearningbuitenkuleuven>. Laatste geraadpleegd op 27/04/2021. Voornamelijk de VS en Latijns-Amerika staan ver in de ontplooiing van service-learningprojecten of *servicio solidario* in het Spaans.
- 6 Zie de beschrijving van het vak en getuigenissen van studenten geschiedenis uit de eerste en tweede generatie service-learning: <https://www.kuleuven.be/onderwijs/sl/servicelearningaankuleuven/overzicht-service-learning-vakken-1/geschiedenis/geschiedenis-en-maatschappelijk-engagement>. Laatste geraadpleegd op 27/04/2021.
- 7 De literatuur over de geschiedenis van sekswerk is te uitgebreid om hier op te sommen. Deze literatuurlijst is dan ook illustratief: Pieter VANHEES, Metafoor voor de moderniteit: prostitutie in de Belgische geschiedschrijving. In: *Contemporanea*, XXXIX(2017)2, <https://www.contemporanea.be/nl/article/2017-2-review-nl-vanhees>. Laatste geraadpleegd op 14/08/2020; Judith R. WALKOWITZ, The Politics of Prostitution and Sexual Labour. In: *History Workshop Journal*, 82(2016), pp. 188-198.
- 8 Jens RYDSTRÖM, What is the Problem with Prostitution? Shifting Problematisations of Men and Women Selling Sex. In: May-Len SKILBREI & Marlene SPANGER (red.), *Understanding Sex for Sale. Meanings and Moralities of Sexual Commerce*, New York: Routledge, 2019, pp. 21-37; Mack FRIEDMAN, Male Sex Work from Ancient Times to the Near Present. In: Victor MINICIELLO & John SCOTT (red.), *Male Sex Work and Society*, New York: Harrington Park Press, 2014, pp. 2-33.
- 9 Ine VANWESENBECK, *Seksuele Gezondheid in Nederland*, Delft: Eburon, 2006, p. 52. Een kanttekening is dat vrouwen wel vaker aangeven dat ze op een eerder regelmatige basis seks voor geld hebben, terwijl dat bij mannen vaker een eenmalige zaak is. Zie ook: Ine VANWESENBECK, Prostitution Push and Pull: Male and Female Perspectives. In: *The Journal of Sex Research*, 50(2013)1, p. 12.
- 10 Katie HINDMARCH-WATSON, Male Prostitution and the London GPO: Telegraph Boy's 'Immorality' from Nationalization to the Cleveland Street Scandal. In: *Journal of British Studies*, 51(2012)3, pp. 594-617; Wannes DUPONT, Elwin HOFMAN, Jonas ROELENS, *Verzwegen verlangen. Een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017, 300 p.
- 11 Victor MINICIELLO & John SCOTT, *Male Sex Work and [...]*.
- 12 Dom ROMESBURG, 'Wouldn't a Boy Do?' Placing Early-Twentieth-Century Male Youth Sex Work into Histories of Sexuality. In: *Journal of the History of Sexuality*, 18(2009)3, pp. 367-392.
- 13 Deze term wordt in allerlei hulporganisaties gebruikt. Hij werd courant vanaf het einde van de 20e eeuw, wellicht onder invloed van de antipsychiatrische beweging. Op de website van de Dienst Straathoekwerk van Gent lezen we: 'Straathoekwerkers hebben het vaak over hun "gasten" als het over de doelgroep gaat. Deze term is eind jaren negentig ontstaan als

- reactie op de toenmalige probleemgerichte focus van hulpverleningsinstanties. Men sprak er van patiënten of cliënten. Vandaag verwijst de term ook naar de positie die de straathoekwerker inneemt in de wereld van zijn doelgroep. Hij/zij is als het ware “te gast”.
- Zie: Straathoekwerk Gent. De cirkel: Een visuele weergave van missie en de technieken, s.d., <https://www.expo.be/sites/default/files/atoms/files/Tekst%20De%20cirkelmethodiek.pdf>. Laatst geraadpleegd op 03/09/2020.
- 14** Zie: <http://www.boysproject.be/nl/aanbod/individuele-hulpverlening>. Laatst geraadpleegd op 26/05/2020.
- 15** Magaly RODRÍGUEZ GARCÍA, Elise VAN NEDERVEEN MEERKERK, Lex HEERMA VAN VOS, Selling Sex in World Cities, 1600s-2000s: An Introduction. In: Magaly RODRÍGUEZ GARCÍA, Elise VAN NEDERVEEN MEERKERK, Lex HEERMA VAN VOS (red.), *Selling Sex in the City: A Global History of Prostitution, 1600s-2000s*, Leiden: Brill, 2017, pp. 1-21, <https://brill.com/view/title/33391>. Laatst geraadpleegd op 27/04/2021.
- 16** De namen van de geïnterviewde gasten werden omwille van privacyredenen geanonimiseerd. De interviews werden in Antwerpen afgenomen tussen oktober 2017 en januari 2018.
- 17** Jan BLEYEN & Leen VAN MOLLE, *Wat is mondelinge geschiedenis?*, Leuven: Acco, 2012, 176 p.
- 18** Jos VANDERVELDEN, Twijfelachtige sites verbieden? “We gedogen toch ook de bars langs onze wegen?” In: *VRT NWS*, 26/09/2017, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2017/09/26/twijfelachtige-datingsites-verbieden--we-gedogen-toch-ook-de-bar/>. Laatst geraadpleegd op 17/08/2020.
- 19** Violet SOEN, *Geschiedenis is een werkwoord. Een inleiding tot historisch onderzoek*, Leuven: Leuven University Press, 2016, 384 p.
- 20** De termen *sugardaddy* en *sugarmommy* zijn gelinkt aan de notie van *transactional sex*, waarbij seksuele diensten worden verleend in ruil voor giften en waarbij de dienstverlener zich niet als een sekswerker identificeert. Hoewel het om vrij recente termen gaat, is het fenomeen van ruilseks veel ouder. Tussen het einde van de 19e eeuw en de jaren 1920 bijvoorbeeld werden jonge vrouwen die aan ruilseks deden in grote steden van de VS *charity girls* genoemd. Zie: Kathy PEISS, Charity Girls' and City Pleasures: Historical Notes on Working-Class Sexuality, 1880-1920. In: Ann SNITOW, Christine STANSELL, Sharon THOMPSON (red.), *Powers of Desire. The Politics of Sexuality*, New York: Monthly Review Press, 1983, pp. 74-87. Zie ook: Kamala KEMPADOO, *Prostitution, Sex Work and Transactional Sex in the English-, Dutch- and French-Speaking Caribbean: A Literature Review of Definition, Laws and Research*, Greater Georgetown: Pan Caribbean Partnership Against HIV and AIDS, 2009, 109 p.
- 21** Voor een kritische opinie over ‘Red Light’ geschreven door een medewerker van UTSOPI, een organisatie voor en door sekswerkers, zie: Daan BAUWENS, Red Light: sekswerk, uitbuiting en het juiste feminisme. In: *Rektoverso*, 26/02/2021, <https://www.rektoverso.be/artikel/red-light-sekswerk-uitbuiting-en-het-juiste-feminisme>. Laatst geraadpleegd op 27/04/2021.
- 22** Isabel CROWHURST, Nina VUOLAJÄRVI, Kathryn HAUSBECK KORGAN, Sexual Commerce: Troubling Meanings, Policies, and Practices. In: *Sexuality Research and Social Policy*, 16(2019), pp. 135-137, <https://doi.org/10.1007/s13178-019-00390-4>. Laatst geraadpleegd op 17/08/2020.
- 23** Maja MECHANT, The Social Profiles of Prostitutes. In: Magaly RODRÍGUEZ GARCÍA, Elise VAN NEDERVEEN MEERKERK, Lex HEERMA VAN VOS (red.), *Selling Sex [...]*, pp. 833-858.
- 24** Zie ook: Julia LAITE, *Common Prostitutes and Ordinary Citizens. Commercial Sex in London, 1885-1960*, New York: Palgrave Macmillan, 2012, 299 p.
- 25** Walter JOHNSON, On Agency. In: *Journal of Social History*, 37(2003)1, pp. 113-124.
- 26** Magaly RODRÍGUEZ GARCÍA, Ideas and Practices of Prostitution around the World. In: Paul KNEPPER & Anja JOHANSEN (red.), *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*, New York: Oxford University Press, 2016, pp. 132-154; Nicola MAI, ‘Too Much Suffering’: Understanding the Interplay Between Migration, Bounded Exploitation and Trafficking Through Nigerian Sex Workers’ Experiences. In: *Sociological Research Online*, 21(2016)4, <http://www.socresonline.org.uk/21/4/13.html>. Laatst geraadpleegd op 22/06/2020.
- 27** Rhéa JEAN, Prostitution and the Concept of Agency. In: Herjeet MARWAY & Heather WIDDOWS (red.), *Women and Violence. The Agency of Victims and Perpetrators*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015, pp. 52-70; Teela SANDERS, *Sex Work. A Risky Business*, Cullompton: Willan Publishing, 2005, 211 p.
- 28** Judith WALKOWITZ, The Politics of Prostitution and Sexual Labor [...], p. 189.
- 29** Raelene FRANCES, Working and Living Conditions. In: Magaly RODRÍGUEZ GARCÍA, Elise VAN NEDERVEEN MEERKERK, Lex HEERMA VAN VOS (red.), *Selling Sex [...]*, pp. 677-706; Teela SANDERS, *Sex Work [...]*.
- 30** Marlene SPANGER, What do emotions do? Circulations of annoyance, hostility and shame in fieldwork. In: Marlene SPANGER & May-Len SKILBREI (red.), *Prostitution Research in Context. Methodology, Representation and Power*, Oxon: Routledge, 2017, pp. 125-140.
- 31** Dagboek Marie Hendrix, 29/11/2017.
- 32** Jan BLEYEN & Leen VAN MOLLE, *Wat is mondelinge geschiedenis [...]*, p. 92.